

## پنجابی دینی ادب وچ چہل حدیث دی روایت

محمود الحسن بزمی، اسٹنٹ پروفیسر شعبہ پنجابی، جی سی یونیورسٹی، لاہور

### Abstract

In this article it is revealed that in obedience of Holy Prophet Hazrat Mohammad Salallah-o-Alaihe Wasalam Forty Hadees Mubarak were presented collectively to famialrize the common people with sayings or treditions of Holy Prophet (SAW). The objective was that they should be understood, recited and practicized in daily routine life.

ساڈے دین اسلام وچ چالھی حدیثاں دی روایت اصل وچ حدیث رسول مقبول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نوں لوکاں تیکر اپڑان دا پر بندھ سی۔ جیہڑا عربی وچ اربعین تے اُردو وچ چالیس احادیث یا چہل حدیث دے نال نال اگے ٹریا۔ چوتھی صدی ہجری تیکر تدوین حدیث داکم رب سوتے دے کرم تے فضل نال سرے چڑھ چکیا سی۔ ایس توں بعد ذخیرہ حدیث دیاں مختلف کتاباں دیاں شرحاں لکھیاں جان لگی پیاں۔ کجھ لوکاں نے حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے فرمان موجب ”اربعین“ چالیس احادیث، چہل حدیث یا چالھی حدیثاں دے مجموعے تیار کیتے اوہناں دے سامنے آپ سرکار صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دا ایہہ ارشاد گرامی سی:

ترجمہ: ”میری امت وچوں جیہڑا چالھی حدیثاں دینی مکاں دے حوالے نال یاد کرے گا، یاد کروائے

گا اللہ تعالیٰ اوہنوں حشر دیہاڑے فقیہاں دے جتھے وچوں اٹھائے گا۔“ (التاریخ الکبیر۔ للبخاری)

عام طور تے ”اربعین“ دے حوالے نال درج ذیل محدثین عظام، آئمہ کرام عالماں تے فقیہاں دے نام سامنے آندے نیں۔ ایہناں سبھناں نے اربعین دی روایت نوں نبھاؤندیاں آؤن والے لوکاں لئی ریت روایت دے طور قائم کیتا۔ ایس طرح ایہہ مبارک سلسلہ ہن تیکر چلدا آ رہیا اے۔ ”عبداللہ بن مبارک المروزی، احمد بن حرب نیشاپوری، محمد بن اسلم الطوسی، حسن بن صفوان السنوی، ابوبکر محمد بن حسین البغدادی، ابوبکر محمد بن ابراہیم الحنفی، ابوبکر علی عمر الدارقطنی، حافظ محمد بن عبداللہ الجوزی نیشاپوری، حافظ ابوعبداللہ محمد بن عبداللہ الحاکم نیشاپوری، ابونعیم احمد بن عبداللہ الاصفہانی، ابوعثمان اسماعیل بن عبدالرحمن، ابوالقاسم القشیری، ابو

بکر محمد بن ابراہیم الاصفہانی، شیخ الاسماعیل عبداللہ بن محمد الانصاری، ابوبکر احمد بن حسین البہیقی، حافظ ابو عبداللہ قاسم بن الفضل الاصفہانی، محمد بن احمد الغزالی، سید علی حسین بن شہاب، ابو منصور عبدالحق بن طاہر الشحانی، علی بن الحسن ابن عساکر، حافظ عبداللہ الزہادی، شمس الدین محمد بن احمد یحییٰ، محی الدینی یحییٰ بن شرف النودی، مسعود بن عمر التفتازانی، شیخ محمد بن یوسف حسینی دہلوی، شیخ خواجگی حسینی بن شمس الدین، ملا عبدالرحمن جامی، امام جلال الدین السیوطی، شمس الدین محمد بن علی احمد دمشقی، شیخ شہاب الدین الہکلی، شیخ احمد سرہندی مجدد الف ثانی، شیخ عبدالحق محدث بن سیف الدین بخاری، محی الدین اورنگزیب عالمگیر (دو مجموعے) شاہ ولی اللہ دہلوی، شیخ علی کبیر حسینی الہ آبادی، سید اولاد حسین قنوجی، شاہ محمد اسحاق فاروقی، شیخ عبدالباسط قنوجی، ولایت علی عظیم آبادی، عنایت احمد کاکوروی، محمد شاہ صدیقی سہروردی دہلوی، نواب سید صدیق حسین رئیس بھوپال، شیخ صبغۃ اللہ مدراسی، شیخ اورلیس دہلوی، نواب سید صدیق حسین رئیس بھوپال، شیخ اورلیس نگرانی، قادر بخش سہرامی، الہی بخش بڑا کری، ابوالبرکات حیدر آبادی، احمد رضا خاں بریلوی، ابوالقاسم سیف بناری، ابوالوفاء ثار اللہ امرتسری، ابراہیم میر سیالکوٹی، عبدالمجید خادم سوہدروی، احمد علی لاہوری، عبدالحق فاروقی، ادارہ دارالحدیث رحمانیہ دہلی، سرفراز احمد گجراتی، محمد صادق سیالکوٹی، عبداللہ گورکھپوری، مفتی محمد شفیع، محمد عطاء الرحمن قریشی نے ”اربعین“ جد کہ عبدالواحد راسخ عرفانی احسن الکلام میرزا خادم ہوشیارپوری نے فرمودات رحمۃ اللعالمین، حکیم محمد سعید نے خوب سیرت دے ناں نال احادیث مبارکہ نوں لوکاں تیکر اپڑایا۔ ایسے طرح پروفیسر چوہدری عبدالحفیظ تے پروفیسر ظفر اقبال (سابقہ اساتذہ شعبہ اسلامیات یونیورسٹی آف انجینئرنگ اینڈ ٹیکنالوجی، لاہور) پروفیسر محمد اقبال جاوید تے پروفیسر غلام رسول عدیم ہوراں ”چہل حدیث“ دے حوالے نال لکھتاں لکھیاں۔

پنجابی دینی ادب وچ دی دو جیاں زبانیں واگن ”اربعین“ دی روایت اگے ٹری بہت سارے اہل علم و فضل ایس روایت نوں ”چہل حدیث“ (مترجم) بزبان پنجابی داسرناواں دے کے عام لوکاں دے استفادے لئی پیش کردے رہے ایہناں دی کوئی پکی پیڈھی تعداد تے متھی نہیں جاسکدی البتہ تذکریاں تے ادبی تواریخاں مطابق کجھ ناں ضرور سامنے آوندے نیں ایس مضمون وچ اوہناں وچوں تدیکی تے جدید کجھ لوکاں دیاں کاوشاں دا جائزہ لینا مقصود اے۔ پنجابی وچ تراجم چہل حدیث زیادہ تر منظوم نیں۔ پروفیسر شبیر حسین دا ایس نوعیت دا پنجابی نثر وچ ترجمہ چالھی حدیثاں دے سرنوائس پڑھ طبعیت دے مراحل وچ اے ایہہ ترجمہ اپنی نوعیت دا اک بھرواں تے مفید ترجمہ ہوئے گا تے دیر تیکر یاد رکھیا جائے گا۔

پنجابی زبان وچ سبھ توں پہلاں ترجمہ چہل حدیث از مولانا عبداللہ عابدی ۹۹۶ھ / ۱۵۸۷ء دا ذکر

ملد اے۔ بقول بشیر حسین ناظم:

”بہت سے لوگوں نے اسلام کی اساسی باتوں کو لوگوں تک پہنچانے کے لیے چالیس احادیث

مبارکہ کے تراجم کیے ہیں۔ مولانا عبداللہ عابدی کی پنجابی زبان میں ترجمہ کردہ چہل حدیث

کے نام سے پہلی کتاب ہے جو بہر حال نافع الناس ہے۔“ ۱۱

ایسے طرح ترجمہ صحیح مسلم مولانا عبدالعزیز بن مولانا غلام رسول قلعوی، قلعہ مہیاں سنگھ گوجرانوالہ دی دس پینڈی اے۔ جیہڑا 1308 ہجری تے 1890ء وچ سامنے آیا۔ ایہدے بارے بشیر حسین ناظم دے بقول ”صحیح مسلم، صحیح بخاری کے بعد حدیث کے مستند مجموعوں میں سے ہے، جو امام مسلم بن حجاج ابوالحسن قشیری رحمۃ اللہ علیہ کی تدوین ہے مولانا عبدالعزیز بن غلام رسول نے اس کا نہایت سلیس اور عام فہم پنجابی ترجمہ کر کے عام مسلمانوں پر خاص احسان کیا ہے۔“ ۱۲

محمد اسحق بھٹی ہوراں اپنی کتاب تذکرہ مولانا غلام رسول قلعوی وچ مولانا عبدالعزیز دے ترجمے صحیح مسلم داناں ”عمدة التاج“ دسیا اے۔ ”صحیح مسلم کا ترجمہ ”عمدة التاج“ کے نام سے شروع کیا تو ایک پارے کے بعد معاملہ ٹھپ ہو گیا۔“ ۱۳

ریاض احمد شاد (ڈاکٹر) ۱۴ نے اپنے مضمون ”صدیق لالی دی حیاتی تے شاعری وچ اسلامی رنگ شائع شدہ مجلہ ”کھوج“ پندرہویں صدی ہجری نمبر وچ صفحہ 60 اُتے محمد صدیق لالی دے ترجمہ چہل حدیث بارے دس پائی اے۔ بقول اوہناں دے:

”اے رسالے وچ شاعر نے چالیس (40) حدیثاں نوں نظمایا اے ہر حدیث دے نال اک حکایت وی بیان کیتی اے سن تصنیف 1124 ہجری اے اوہناں دے مجموعہ چہل حدیث وچوں تربیعی حدیث دی منظوم تشریح کردے نیں جیہدے وچ سخاوت دی تلقین کیتی گئی اے:

تربیعی ایہہ حدیث نبی دی سید عرب عجم دی بن مسعود روایت کیتی وچ کتاب نجم دی  
اللہ نوں ادہ بہت پیارا جو کوئی کرے سخاوت توڑے دیوے ادھ چھوہارا سنیو ایہہ حکایت  
رابعہ بصری سکے چلی، لگی کرن تیاری جنگل وچ بول پیا ہک کتا کوک تساری  
ڈوگھا کھو پہاڑی دے وچ اوتھے ڈل نہ رسا موزہ لا بنا یوس بوکا، چادر وڈیوس رسا  
پانی سگ پوا یوس، راتیں حضرت خوابے ڈٹھا رابعہ تینوں بخشا رب جد کتا رج بیٹھا

پنجابی دینی ادب وچ اک سرکڑھویں شخصیت مفسر قرآن، محدث تے فقیہ حافظ محمد لکھوی ہوراں دے بیٹے مولانا محی الدین عبدالرحمن لکھوی دے ترجمہ اربعین نودی بزبان پنجابی بارے محمد اسحق بھٹی اپنی کتاب ”تذکرہ مولانا محی الدین لکھوی، حالات، خدمات، خاندان بارے ذکر کردے نیں۔ ایہدے توں پتہ چلدا اے پئی مولانا محی الدین عبدالرحمن لکھوی ہوراں دی پنجابی زبان وچ عربی دی اربعین از امام شرف الدین نودی دا ترجمہ کیتا سی۔ جیہدے وچ چالھی حدیثاں دا ترجمہ تے تشریح شامل سی۔ ۱۵

عبداللہ عبدی، محمد صدیق لالی دے چہل حدیث دے ترجمیاں تے مولانا محی الدین عبدالرحمن دے پنجابی ترجمہ ”اربعین ندوی“ توں بعد اراج توں اک سو ست ورہے پہلاں حضرت مولانا الحمد ثانی الحبیب محمد

صدیق فاروقی حنفی چشتی نقشبندی مجددی ہوراں دو کتاباں ”تفسیر انیس صدیقی“، ”نظم، ترجمہ قرآنی آیات اسلامی شرعی مواد فیض بخش سیٹم پریس فیروز پور توں سولہ 16 صفحیاں وچ چھپوایا“ چہل حدیث صدیقی“ دے سرناویں پٹھ چاھی حدیثاں دا مجموعہ 1326ھ تے 1908ء وچ خاکپائے اولیاء اللہ خاکسار ولی اللہ صدیقی دی تصحیح تے فرمائش اُتے ایہہ وی فیض بخش سیٹم پریس فیروز پور (حال انڈیا) توں چھپوایا۔ ایہدی دس بشیر حسین ناظم ہوراں وی اپنے مضمون ”تراجم“ مشمولہ پنجابی زبان و ادب کی مختصر تاریخ، مرتبہ ڈاکٹر انعام الحق جاوید، مقتدرہ قومی زبان، اسلام آباد طبع سوم ۲۰۰۶ء ص ۴۲۶ اُتے پائی اے۔ ایہدا سائز ”6x9“ تے کل صفحات 48 سن۔ ٹائٹل صفحے اُتے سبھ توں پہلاں ”قال رسول اللہ تعالیٰ صلی اللہ علیہ وسلم“ من یرد اللہ بہ خیراً یفقہ فی الدین“ درج اے۔ ایہدا طریق ایہہ وے پئی پہلے صفحے اُتے اربعین لکھ کے ”بسم اللہ الرحمن الرحیم“ توں بعد اللہ تعالیٰ دی حمد لکھی اے:

لکھ کروڑ حمد ثنائیں ساڈے سر جن والے تائیں  
جسنے دسیاں علم عطا تیں گنیاں انت شمار نہ آئیں

ہر دم شکر الایندہ

فر بے حد درود شماراں بنی محمد شہ سرداراں  
بھی کل آل تے سمھناں یاراں آخر تیکر تابعداراں

صلی اللہ بولائیندا

چہل حدیث بنی دی بھائی میں صدیق نے کھول سنائی  
جسنے چالی یاد کرائی دین دی فیر اگانہ پہونچائی

نال فقیہاں آئیندا

یاد کرے جس مومن بھاوے پڑھ کے بھائیاں خوب سناوے  
روز قیامت درج پاوے بنی شفاعت اوس کراوے

آپ گواہ فرمائیندا

صحیح حدیثاں مسلم لبیا ہور بخاریوں حصہ پایا  
چھیاں صحاحوں اندر آیا بھی مشکوٰۃ نوں نال رلایا

جتھ کوئی ضعف نہ آئیندا ۱۸

صدیق فاروقی ہوراں دے ایس مجموعے دی املا پرانی اے۔ چند چونویں لفظ ملاحظہ ہون:  
ہتھہ (ہتھ) وکھاوے (کچھ) کچھ (بھائی) پڑھایا (بھراواں) (بھراواں)  
چچانی (چچانی) چچیا (چچیا) سکھلائے (سکھلائے)

چہل حدیث فارقی وچ مترجم نے احادیث مبارکہ نمبر وار تے مجموعہ حدیث داصفحہ نمبر دا حوالہ دے کے عربی متن نال دتیاں نیں تے فیہ منظوم پنجابی لکھ دتا اے۔ ایس مقالے وچ ایس گل دا پر بندھ کیتا گیا اے پئی حدیث مبارکہ دا اردو ترجمہ وی نال دے کے عربی متن دی تفہیم وچ سوکھت پیدا کیتی جاوے تاں نچے مترجم دی منظوم کاوش دا پدھر مٹھیا جاسکے۔

## طریق:

### حدیث نمبر 1: بخاری ص 2

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّمَا لِامْرِئٍ مَّا نَوَىٰ۔

ترجمہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا تمام اعمال کا دار و مدار نیت پر ہے اور بلاشبہ آدمی کے لیے وہی کچھ ہے جس کی اس نے نیت کی۔

|      |      |     |        |         |      |       |         |
|------|------|-----|--------|---------|------|-------|---------|
| حضرت | ساڈے | سچ  | فرماون | نیت     | نال  | اعمال | سواہاون |
| جیہی | کبھی | نیت | لیااون | اوہو جے | درجے | پاون  |         |

نیک ارادہ چاہیندا

### حدیث نمبر 2: مسلم مع نووی نمبر 47 ج 1

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ذاق طعم الايمان من يرضى بالله ربا وبالاسلام

ديننا وبمحمد صلى الله عليه وسلم رسولا۔

ترجمہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا اس نے ایمان کا ذائقہ پالیا ہے جو اللہ کو رب ماننے اسلام کو دین ماننے اور محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کو نبی ماننے پر راضی ہو گیا۔

|       |       |         |      |     |      |      |     |       |
|-------|-------|---------|------|-----|------|------|-----|-------|
| اوسنے | ذوق   | ایماندا | پایا | جس  | اللہ | نوں  | رب  | سچایا |
| دین   | اسلام | تے      | راضی | آیا | بنی  | محمد | شوق | منایا |

دل تھیں خوش ہو جائیندا

### حدیث نمبر 3: بخاری ص 7

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يؤمن: احدكم حتى اكون احب اليه من

والده وولده والناس اجمعين۔

ترجمہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا تم میں سے اس وقت تک کوئی مومن نہیں ہو سکتا جب تک مجھے اپنے ماں باپ، اپنی اولاد اور سارے لوگوں سے زیادہ محبوب نہ سمجھے۔

|     |      |      |      |      |      |    |         |
|-----|------|------|------|------|------|----|---------|
| پکا | مومن | اوہو | ہووے | جسوں | میری | حب | ہو جاوے |
|-----|------|------|------|------|------|----|---------|

پیو بیٹا کل بندے ہٹاوے سبہ تھیں پیارا مینوں پاوے  
دلوں بجانوں آئیندا ۱۱

حدیث نمبر 7: بخاری ص 6

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم بنى الاسلام على خمس شهادة ان لا اله الا الله  
وان محمدا رسول الله و اقام الصلوة و ابتاء الزكوة و الحج و صوم رمضان۔

ترجمہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا اسلام کی بنیاد پانچ چیزوں پر رکھی گئی ہے۔  
گواہی دینا اس بات کی کہ اس کے سوا کوئی معبود نہیں اور بے شک محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم  
اللہ کے رسول ہیں۔ نماز قائم کرنا زکوٰۃ ادا کرنا، حج کرنا اور رمضان کے روزے رکھنا۔

پنج تھیں اسلام نکایا دیوے شہادت رب ہک پایا  
شاہد بنی محمد آیا حق نماز زکوٰۃ ادایا  
حج تے روزے لیائیندا ۱۲

حدیث نمبر 11: موطا امام محمد نمبر 208

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ان لكل دين خلقا و خلق الاسلام الحياء۔

ترجمہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا ہر دین میں ایک اخلاق ہوتا ہے۔ جبکہ  
اسلام کا اخلاق شرم و حیا ہے۔

بہتے دین نبیاں آئے ہر دین اندر خلق سوہائے  
خلق اسلام دا جان حیا اے چنگے دل حضرت سکھائے  
مومن دل وچ لائیندا ۱۳

یعنی ہر دین اندر ”خلق“، داکوئی نہ کوئی انداز موجود ہندا اے اسلام وچ ایہہ مقام حیا نوں دتا گیا اے  
ایمان تے حیا لازم ملزوم نہیں۔

حدیث نمبر 15: ترمذی ج 1 ص 104

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم فقيه واحد اشد على الشيطان من الف عابد۔

ترجمہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا ایک فقیہ شیطان پر ہزار عابدوں سے بھی  
زیادہ سخت ہوتا ہے۔

ہک فقیہہ حضرت فرماوے شیطان اوتے کرڑا آوے  
دو سو عابد تھیں ودجاوے عابد نوں کدے دھوکہ دیاوے

فقیہہ نہ دھوکھا کھائیں ۱۴۱

فقیہہ یعنی دین وچ غور فکر تے دینی امور سکھن تے سکھان والا اک خاص طرح دی سوچھ بوجھ دا مالک ہندا اے ایہہ اپنے علم تے شعور پاروں اک خاص طرح دے چائن وچ ہندا اے۔ شیطان ورہیاں بدھی عبادت کرن والے نوں گراہ پاسکدا اے لیکن اک فقیہہ اُتے اوہدا وارڈا ہڈا مشکل ہندا اے۔

حدیث نمبر 20: مشکوٰۃ از ابوداؤد ص 28

قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ عزوجل یبعث لہذا لامة علی راس کل مائة سنة یجد دلہا دینہا۔

ترجمہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا ہے شک اللہ عزوجل اس اُمت کے لیے ہر صدی کے شروع میں ایک مجدد بھیجتا ہے جو اس کے دین کی تجدید کرتا ہے۔

|      |     |       |        |     |        |     |       |    |       |
|------|-----|-------|--------|-----|--------|-----|-------|----|-------|
| جد   | کدے | صدی   | شروع   | وچ  | ہووے   | ہک  | مجدد  | رب | بناوے |
| عالم | دین | داراہ | وکھاوے | علم | سکھاوے | دین | دہاوے |    |       |

جو مئے تر جائیں ۱۵۱

امت دے مختلف علماء، فقہا تے مشائخ دی فضیلت دے نال نال اوہناں دے فرائض منصبی دی دی وضاحت کیتی گئی اے۔ یعنی صدی دے شروع دے سالوں وچ دین اسلام دی تجدید تے ترویج لئی کوئی نہ کوئی وڈا عالم سامنے آندا اے جیہدیاں تعلیمات اگلے کئی سو ورہیاں لئیکافی ہندیاں نیں۔

حدیث نمبر 34: بخاری ص 11

قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی الحدیث احب الدین الی اللہ ما ذآم علیہ صاحبہ۔

ترجمہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا اللہ کے ہاں دین میں پسندیدہ عمل وہ ہے جس کا کرنے والا اس پر ہمیشگی اختیار کرے۔

|     |       |      |      |       |      |      |        |       |
|-----|-------|------|------|-------|------|------|--------|-------|
| اوہ | عبادت | رب   | نوں  | پیاری | جستے | بندے | نیت    | دہاری |
| کرے | ہمیشہ | پوری | ٹاری | نبیؐ  | نے   | ول   | سکھائے | کاری  |

رب راضی ہو جائیں ۱۶۱

یعنی عبادت وچ ہمیشگی تے دوام اوہدی قدر و قیمت ودھاؤندا اے۔ تھوڑے عرصے لئی کوئی کم کرنا، یا متذبذب یعنی double minded ہو کے کم کرنا وقعت نہیں رکھدا سگوں کوئی چیز یا کم بھاویں مقدار وچ گھٹ ای ہووے لیکن استقلال تے ہمیشگی ہووے اوہ فائدہ مند ہو سکدا اے پتھر اُتے قطرہ قطرہ پانی ڈگ کے سوراخ کردیندا اے لیکن پہاڑی یا سیلابی پانی دا وڈا ریل کوئی تبدیلی لیاؤن توں بغیر اگے رڑھ جاند اے۔

## حدیث نمبر 42: ترمذی ص 75

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إِنْ مِنْ أُمَّتِي مَنْ يَشْفَعُ لِلْعَنَامِ مِنَ النَّاسِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَشْفَعُ لِلْقَبِيلَةِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَشْفَعُ لِلْعَصْبَةِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَشْفَعُ لِلرَّجُلِ حَتَّى يَدْخُلُوا الْجَنَّةَ۔

امتی میری شفاعت لیاون کئی جماعت ساتھ لے جاوون  
کئی ساری کل نوں بخشاوون کئی چالیاں تک چھٹکاوون  
کئی ہک تاں کل جانیندا اکلے

چالی حدیثاں بیان کرن توں بعد فاروقی صاحب چالی ہور دا اضافہ کر کے ذخیرہ ودھا دیندے نیں۔  
چالی ہور حدیثاں لیاواں خاطر پیاریاں لکھ وکھاواں  
علم نبیدا یاد کراواں پڑھن سناوون بہراواں

دونا درجہ پائیندا ۱۸

ایہناں وچوں پہلی حدیث صحیح مسلم دی دوجی جلد وچوں لئی گئی اے۔

حدیث نمبر 1: مسلم ص 321 ج 2

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم المسلمون كرجل واحد ان اشتكى عينه اشتكى كله وان اشتكى راسه اشتكى كله۔

ترجمہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا تمام مسلمان فرد واحد کی مانند ہیں اگر اس کی آنکھ دکھتی ہے تو سارا جسم دکھتا ہے اور اگر اس کے سر میں تکلیف ہوتی ہے تو سارا جسم تکلیف میں مبتلا ہو جاتا ہے۔

کل مسلم ہک بندہ جانی ہک دوجے دا عضو پچھانی  
اکھ دکھے تاں کل دکھانی سر دکھے کل دکھدا سیانی

بنی مثال سنائیندا ۱۹

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده والمهاجر من هجر ما نهى الله عنه۔

ترجمہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا مسلمان وہ ہے جس کے ہاتھ اور زبان سے دوسرا مسلمان محفوظ ہو اور مہاجر وہ ہے جو اللہ کی منع کردہ چیزوں سے رُک جائے۔

چنگا مسلم اوہو ہندا جیہڑا جھتے ہتھ نوں ٹھلدا  
مسلمان اوئے ظلم نہ کردا اوہ مہاجر جیہڑا ہٹدا

جس تھیں رب ہٹائیں ۲۰۱

حدیث نمبر 15: مشکوٰۃ ص 419 از ابو داؤد

قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان احب الاعمال الی اللہ تعالیٰ الحب للہ تعالیٰ والبغض فی اللہ۔

ترجمہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا اللہ تعالیٰ کے ہاں پسندیدہ اعمال میں سے ایک یہ ہے کہ محبت ہو تو اللہ کے لئے اور بغض ہو تو اللہ کے لئے۔

رب نون دو کم پیارے آئیں اللہ خاطر حب رکھائیں  
نیکان نال محبت پائیں رب دی خاطر بغض لیا لیں

بداں عداوت لیا لیں ۲۱

حدیث نمبر 33: مشکوٰۃ ص 171 از بخاری و مسلم

قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من صام یوما فی سبیل اللہ أبعد اللہ وجہہ من النار اربعین خریفا۔

ترجمہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا جس نے اللہ کے راستے میں ایک نفلی روزہ رکھا اللہ نے اس کے چہرے کو جہنم کی آگ سے ۴۰ سال کی مقدار میں دور کر دیا۔

نفلی روزہ کوئی اداوے رب دی خاطر ہک لیاوے  
رب اوسدا مونہہ دور کراوے اگ تھیں ستر سال بتاوے

روزہ ڈھال سوہائیں ۲۱

حدیث 40 مسلم ص 346 ج 2

قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یا ایہا الناس توبوا الی اللہ فانی اتوب الی اللہ فی الیوم مائة مرة۔

ترجمہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا اے لوگو تم سے توبہ کیا کرو میں ایک دن میں سو مرتبہ توبہ کرتا ہوں۔

اے بند توبہ لے آؤ اللہ ول رجوع کراؤ  
میں توبہ سووار بھراؤ ہر دن سن دل نون سمجھاؤ

کیا خود دل سکھائیں ۲۱

تمت بالخیر ۲۴ لکھ کے کتاب مک جانی چاہی دی سی لیکن ص 28 تے ہور احادیث یاں حدیثاں لیان  
دا ذکر کیتا اے تے بخاری، ترمذی، ابو داؤد، مسلم تے مؤطا امام مالک توں حدیثاں چُن کے ترجمہ کردے

نیں۔ ۲۵۔ تے پنج نماز نیز دیگر نمازاں اشراق، چاشت، زوال، ادائین، تہجد، صلوٰۃ الحاجت استخارہ بارے احادیث لیا کے ایہناں دا ترجمہ کر کے سبھ وضاحت کیتی اے۔

وگئی لئی ۲۶ مشکوٰۃ نمبر 101 توں حدیث بابت صلوٰۃ التہجد بارے لیاندے نیں۔

قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان فی الجنة غُرفاً یرى ظاہرها من باطنها و باطنها من ظاہرها اعد اللہ لمن الان الکلام و اطعم الطعام و تابع الصیام و صلی باللیل و الناس ینام۔  
ترجمہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا بے شک جنت میں ایسے کمرے ہونگے کہ جن کا ظہران کے باطن سے اور ان کا باطن ان کے ظاہر سے صاف نظر آئے گا۔ اللہ نے ان کو ان کے لیے تیار کر رکھا ہے جو گفتگو میں نرمی پیدا کرے کھانا کھلائے۔ روزے کی پیروی کرے اور لوگوں کے سوتے میں وہ نماز پڑھے۔

جنت وچہ چو بارے آون باہروں اندر صاف وساون  
اندروں باہر کل لگاؤں تیار کیجے رب اونہاں کارن

صفٹاں چار جولیاں بندا

چنگی نرم کلام الاوے للہ خوب طعام کھوادے  
روزے بھی اوہ بہت لیاوے نالے رات نماز اداوے

بندے ستیاں لیاندے بندا

ص 41 اُتے چہل حدیث بارے حدیث مشکوٰۃ ص 28 توں لیاندے نیں۔

قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من حفظ من امتی اربعین حدیثا فی امر دینہا  
بعث اللہ فقیہا و کنت له یوم القیامۃ شافعاً و شہیداً۔

ترجمہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا جس نے میری امت میں سے چالیس احادیث کو یاد کیا جو دین کے متعلقہ ہیں۔ اس کو اللہ فقیہ بنا کر اٹھائیں گے اور میں اس کی شفاعت بھی کروں گا اور گواہی بھی دوں گا۔

چہل حدیث جو یا دکر اوے دین امت نوں پہونچاوے  
اوسینوں رب فقیہ اوٹھاوے کراں شفاعت درجے پاوے

بھی میں شاہد آئیندا

چہل حدیث دا حکم جتھ آیا اوٹھے نووی ایں لکھایا  
ایہ کئی اسناداں تھیں پایا ضعف اس قوت درجہ لیایا

وچہ اعمال سوہائیںدا  
 عبدالحق اتھہ ایس لکھایا ایس حدیث دا حکم جد آیا  
 بہتیاں چہل نوں جمع کرایا آس شفاعت ہر کوئی لیا  
 آس شہادت لیاہندا  
 میں بھی آس شفاعت لیا بہائیاں نوں بھی دل سکھایا  
 حضرت دے دریا وچ آیا اوتھوں سیکڑاں لعل جگایا  
 مومنناں خاطر لیاہندا  
 اوہناں تھیں سوہنا ہار بنایا سولڑیاں دا خوب سوہایا  
 پنخے ہٹاں اس وچہ پھمن پایا پیاریاں بھائیاندے دل بہایا  
 دلوں پسند لے آئیںدا ۲۸

ص 45 تا 48 تے ”ابیات محبت آیات از منشی الہی بخش نمبر دار کیلاس مرید خاندان با اخلاص“ دے  
 سرناویں پٹھ اپنے مرشد بارے شعر آکھدیں نیں:  
 مرشد میرا ہر کامل حسبوں نسبوں اعلیٰ اہل شریعت اہل طریقت عالم خاص نرالا  
 مفتی حنفی مذہب سیدا چن ہو روشنائیاں غیر مقلد سڑدے، حنفیاں بھائیاں خوشیاں آئیاں  
 مولوی نور محمد صاحب حنفی سوتر اندر نانا میرے مرشد دے جتھ روشن شرع پیغمبر ۲۹  
 احقر العباد و انقر الامرا دراب الاقدام اہل الیقین قمر الدین کاتب غنی عنہ عادل گڑوھی۔  
 روایت مطابق سبھ توں اخیر تے کتاب دا کاتب اپنا ناں پتہ لکھد اسی تاکہ پڑھن والیاں نوں جانکاری ملے۔ ۳۰

### مٹھڑے نیں بول از امین خیال:

مرحوم امین خیال ہوریں پنجابی زبان و ادب وچ ڈاڈی اچھتا رکھدے نیں۔ اوہناں دی شاعری  
 اُچ پدھر دی شاعری اے۔ اپنی قادر الکلامی، ڈوبنگے مشاہدے، منفرد اظہار تے نویکلی سوچ پاروں سہانتا تے  
 مانتا دے اُچے درجے اُتے فائز نیں۔ اوہناں دیاں کتاباں پھہاراں، شرلاٹے (شعری مجموعے) سی حرفی محمد  
 دین (مرتبہ خود) گلاں دین اسلام دیاں (1995ء) ذکر جوگ نیں۔ مٹھڑے نیں بول اصل وچ پنجابی دینی  
 ادب وچ چہل حدیث دی روایت نوں اگے ودھاؤندی اے۔ اوہناں دی چالھی حدیثاں نوں منظوم صورت وچ پیش  
 کیتا اے۔ ایہہ کتاب وی اصل وچ عربی تے اُردو زبان والی ”الربیعین“ یا ”چالیس احادیث“ دے سلسلے دی اک کڑی  
 اے لیکن ایہہ اناں ”چہل حدیث“ دی تھاں رسول کریم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے مونہہ مبارک وچوں نکلے ہوئے  
 مٹھڑے بولاں یعنی دو جے لفظاں وچ حدیثاں نوں نظم دی صورت وچ آسان، سادہ تے رواں لفظاں راہیں لوکاں

دے استفادے لئی پیش کیتا گیا اے اک اُگھے اُستاد تے کھوج کار پروفیسر محمد شریف چوہدری ہوراں دی نظر وچ ”مٹھڑے نیں بول“ دے اگھڑویں گن کجھ اس طرح نیں (اُردو عبارت نوں پنجابی وچ اتھیا گیا اے):

- ☆ تمام حدیثاں ذخیرہ حدیث دیاں معروف کتاباں توں لئیاں گئیاں نیں۔
- ☆ پوری حدیث درج کرن دی تھاں صرف اوہ حصہ لکھیا اے جیہڑا معاشرتی زندگی لئی ضروری اے تے اپنی اظہار وچ مکمل طور تے کسے نہ کسے شعبہ زندگی نال تعلق رکھدا اے۔
- ☆ اوہناں نے حدیث دا رواں پنجابی وچ منظوم ترجمہ کیتا اے تے ایہدا گھیرا ودھان لئی نویں سوچ رکھن والے پڑھے لکھے لوکاں لئی اُردو تے انگریزی ترجمہ وی نال ای دے دتا اے۔

بقول پروفیسر محمد شریف چوہدری ”ہر حدیث کا آسان، عام فہم اور رواں پنجابی میں منظوم ترجمہ ہے اور متن کے بہت قریب ہے فنی اور فکری محاسن کو خوبصورتی سے اشعار میں سمو کر خیال صاحب نے ادب عالیہ میں ایک اچھا اضافہ کیا ہے کلام میں جہاں اور بہت سی خوبیاں ہیں وہاں ایک ہی وزن، بحر اور ایک ہی شعر میں مفہوم کو ڈھنگ سے ادا کرتے ہوئے فنکارانہ انداز اختیار کیا ہے۔“ ۳۱

ایہہ لکھت پہلی وار ربیع الاول ۱۴۱۸ھ ۱۹۹۷ء وچ چھپ کے سامنے آئی چھاپن والے گل پہلی کیشنر گرجا گلی امین خیال والی گوجرانوالہ سن تے چھاپہ خانہ نصرت پریس لاہور سی۔ کل صفحات اسی ۸۰ تے ہدیہ لئی صرف دُعاواں دی بیتی کیتی گئی سی۔ کتاب داناں حکیم عبداللطیف عارف مصنف کملی والا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم شان حضور منظوم پنجابی سیرت دی نعت دا پہلا مصرعہ ”کملی والیا میں صدقے تیرے مٹھڑے نیں بول“ وچوں لیا گیا اے ایہہ نعت ہتھلی لکھت وچ موجود اے۔ ایسے طرح حمد شریف، نعت شریف، عشقے اوہدیاں بولاں توں تے شکر الحمد للہ امین خیال ہوراں دا منظوم کلام وی موجود اے صفحہ ۱۷ توں لیکے ۳۳ تیکر پروفیسر محمد شریف چوہدری، گورنمنٹ کالج گوجرانوالہ دا لکھیا ہويا تفصیلی مقدمہ اے اوہناں تعارف حدیث، اقسام حدیث اصول حدیث (روایت تے درایت) دی وضاحت کردیاں علم الحدیث دیاں دو جیاں معلومات بارے بھروں جانکاری دتی اے۔ حدیث دی ضرورت و اہمیت تے ”اربعین“ یعنی چالھ حدیثاں دی روایت بارے ۱۸۱ ہجری توں لیکے ۱۴۱۸ء ہجری تیکر دیاں لکھتاں دی فہرست دتی اے۔ ایہہ اوہناں دا بہت وڈا کارنامہ اے۔ حدیثاں دا انگریزی ترجمہ پروفیسر غلام رسول عدیم تے نظر ثانی دانیال گیلانی نے کیتی اے۔ حوالیاں دی تلاش پروفیسر عدیم تے پروفیسر شریف چوہدری دارلواں کارنامہ اے۔

طریق:

إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّمَا لِلكُلِّ أَمْرُهُ مَأْنُوِي۔ (بخاری باب کیف بدء الوحی)

”بے شک اعمال کا دارومدار نیتوں پر ہے اور ہر شخص کو وہی اجر ملے گا جس کی اس نے نیت کی۔“

The reward of deeds depends upon intentions and every person will get the reward according to what he intended.

عملاں دا مڈھ نیت ہوندی آکھے بنی ربانا  
ہر بندے نے اجر خدا توں نیت سیتیں پانا ۳۲  
حدیث نمبر 10: رحم دلی

مَنْ لَا يُرْحَمُ لَا يُرْحَمَ. (بخاری۔ کتاب الادب)  
جو رحم نہیں کرتا اس پر رحم نہیں کیا جاتا۔

He who does not take pity on other is not dealt with kindness.

جو لوکاں تے رحم نہیں کردا ترس نہیں جو کھاندا  
ایسے بندے اُتے ہرگز رحم نہیں کیتا جاندا ۳۳  
حدیث نمبر 28: ملاوٹ

من غش فليس منا. (مسلم۔ کتاب الایمان)  
جس نے ملاوٹ کی وہ ہم میں سے نہیں۔

An adultren has nothing to do with us

کیہتی جس نے ملاوٹ نالے رلے نوں عیب نہ جاتا  
کملی والے آکھن اوہدا ساڈے نال کیہہ ناتا ۳۴  
حدیث: 39 شکر گزاری

لا يشكر الله من لا يشكر الناس. (ابوداؤد۔ کتاب الادب)  
”جو لوگوں کا شکریہ ادا نہیں کرتا وہ اللہ تعالیٰ کا بھی شکر ادا نہیں کرتا۔“

He, who is not thankful to men, is net thankful to God

جیہڑے بندے بندے دا ای شکر گزار نہیں ہونا  
اس بندے رب سچے دا وی شکر گزار نہیں ہونا ۳۵  
اسیں ویکھیا پئی امین خیال اپنیاں منظوم ترجمہ شدہ مختصر احادیث مبارکہ نوں اک سرناواں دے کے  
بیان کردے نیں ایہہ تفہیم دے عمل نوں سوکھاتے سوایا کرن دا سوہناتے من موہنا ڈھنگ اے۔

## چالھی حدیثاں از پروفیسر شبیر حسین:

چالھی حدیثاں دی روایت نوں اگے ودھاؤندیاں سید شبیر حسین ہوراں اپنے زیر طبع مجموعے چالھی حدیثاں اندر ودھیرے تجربے کیتے نیں اوہناں حدیث شروع کرن توں پہلاں ”بسم اللہ“ تے اوہدا ترجمہ لکھیا۔ اے فیہ حدیث پاک راوی توں سدھے حضور پاک صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نال جوڑ کے بیان کیتی اے۔ ایس توں بعد ترجمہ پنجابی سادہ نثر وچ کر کے عام لوکاں دے استفادہ لئی پیش کیتا اے۔ بیان کیتی حدیث جیکر دوجے حدیث دے مجموعیاں تے دوجیاں کتاباں وچ موجود اے تے ایہدا وی ذکر کیتا اے جو یں سنن ترمذی، سنن نسائی، سنن ابن ماجہ، مسند الحمیدی، ابن الجارود، مؤطا، مسند الطیالسی، مسند بزاز، صحیح ابن خزیمہ، صحیح ابن حبان، حلفیہ الاولیاء، سنن بیہقی، کتاب المعرفہ، تاریخ بغداد، شرح السنۃ، مسند احمد، اربعین نووی وغیرہ۔ ایس مجموعے ”چالھی حدیثاں“ وچ درج کیتیاں ہوئیاں حدیثاں وچ سبھ توں پہلی حدیث ”حدیث نیت“ اکھواندی اے۔ جیہدا طریق ایہ اے:

عن امیر المؤمنین الی حفص عمر بن الخطاب رضی اللہ تعالیٰ عنہ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول انما الاعمال بالنیات وانما لكل امری ما نوى فمن كانت هجرته الى اللہ ورسوله فہجرته الى اللہ ورسوله ومن كانت ہجرته الى الدنيا لیصبیہا او امرآة ینکحہا فہجرته الى ما ہاجر الیہ۔

امیر المؤمنین حضرت عمر بن الخطاب رضی اللہ تعالیٰ عنہ (حضرت حفصہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا دے اباجی) اللہ انہاں کولوں راضی ہو یا، فرماوندے نیں کہ میں اللہ دے رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم توں سُنیا آپ فرماوندے پئے سی:

”کوئی شک نہیں کم یاں عملاں دی بنیاد نیتاں تے وے تے ہر اک لئی اوہو ای کچھ اے جہدی اوہنے نیت کیتی اے تے جس نے نیت کیتی اپنی ہجرت دی اللہ تے اوہدے رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مقبول ول اوہدی ہجرت اللہ تے اوہدے رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ول ای جائے گی تے جس نے نیت کیتی اپنی ہجرت دی تاکہ دنیا کماوے یا پھر کسے زانی نال نکاح کرے تے اوہدی ہجرت اوہے ای پاسے سچھی جاوے گی جہدی اوہنے نیت کیتی۔“ ۳۶

ایس حدیث نوں حدیث دیاں ہور کتاباں وچ وی بیان کیتا گیا اے۔ مثلاً سنن ترمذی، سنن نسائی، سنن ابن ماجہ، مسند الحمیدی، ابن الجارود، المؤطا، مسند امام ابن حبان، امام بیہقی ورگے مسلم الثبوت تے اُچے درجے دے محدثین نے ایہوں نقل کیتا اے۔

محدثین نے ایس حدیث نوں بنیادی حدیثاں وچ شامل کیتا اے جہناں اُتے دین اسلام دارودار اے۔ محدث ابو داؤد و اقوال اے پئی لکھاں حدیثاں دے خزانے وچوں دین اُتے عمل کرن لئی صرف چار حدیثاں تے اوہناں وچوں اک ”انما الاعمال بالنیات“ اے۔ حضرت امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ تے حضرت امام احمد نے

فرمایا اے پی ایس حدیث وچ علم دین دا اک تہائی حصہ اے ایس لئی دین دے عملاں دیاں تن قسمیں نیں:  
☆ دل دے اعمال ☆ زبان دے اعمال ☆ باقی عضووں دے اعمال  
ایس حدیث وچ دل دے اعمال یعنی نیت دا ذکر اے۔

ایس توں بعد حدیث دا شان نزول جیہدے وچ حدیث دی صحت بارے حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ دا واقعہ ”مہاجر ام قیس“ دے حوالے نال وضاحت کیتی اے۔ فیر شرح حدیث دے سرنوویں پیٹھ بڑے کھلا رویں رنگ وچ حدیث دی تشریح کردے نیں عملاں دے نال نیک نیتی، خلوص تے عمل دا صرف اللہ پاک لئی ہونا بیان کیتا اے۔ قرآن مجید دی آیتاں درج کر کے گل نوں ہور زیادہ مستند کیتا گیا اے:

(1) لَنْ يَنَالَ اللَّهُ لِحُومَهَا وَلَا دِمَاءُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَىٰ مِنْكُمْ۔ (الحج 37) ۳۷

”اللہ نوں (تہاڈیاں قربانیاں دا) نہ تے گوشت پہنچدا اے تے نہ خون بلکہ اوہنوں (تہاڈے دلاں دا) تقویٰ پہنچدا اے۔“

(2) اَنَا نَطْعَمُكُمْ لَوْ جِهَ اللَّهُ نَرِيدَ مِنْكُمْ جِزَاءً وَلَا شُكُورًا۔ (الدھر) ۳۸

”بے شک اسیں تہا نوں صرف اللہ واسطے کھانا کھوانے آں نہ سانوں تہاڈے کولوں کے بدلے تے نا ای کسے شکر گزاری دی لوڑ اے۔“

ایس حدیث دی وضاحت لئی قرآن مجید دیاں آیتاں درج کر کے اپنی تشریح نوں مؤقر تے معتبر بنایا گیا اے۔ ایسے طرح کنیاں تھواں اُتے مختلف حدیث مبارکہ وی درج کیتیاں نیں ایسے طرح اتھے وی اک حدیث لیاندی اے:

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَنْظُرُ اِلٰى صُوْرَتِكُمْ وَاَمْوَالِكُمْ وَلَكِنْ يَنْظُرُ اِلٰى قُلُوْبِكُمْ وَاَعْمَالِكُمْ۔

ایس توں بعد ہجرت تے، مصادر دے سرنوویں پیٹھ تفصیل نال ہجرت کرن والے مہاجر ام قیسؓ دی نیت بارے گل کیتی اے ایہناں دانان تے کجھ ہور سی پرایہہ اک عورت ”ام قیس“ دے ناں نال مشہور ہو گئے۔ مہاجر ام قیس نے مکے توں مدینے نوں ہجرت کیتی پرایہہ ہجرت نہ تے کافراں توں تنگ آکے کیتی گئی سی تے نہ ای مدینے وچ نبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی کشش تے ایمان دی حفاظت دی نیت نال کیتی گئی بلکہ اک عورت نال نکاح کرن دے مقصد لئی کیتی گئی تاں اوس شخص دے ایڈے وڈے، چنگے تے اعلیٰ کم نوں رد کیتا گیا تے فی سبیل اللہ (اللہ دی راہ وچ) یا لوجہ اللہ (اللہ دی خاطر) یا الرضاء اللہ (اللہ دی خوشی لئی) دی اہمیت نوں نمایاں کیتا گیا اے۔

فیر حضرت امام غزالی رحمۃ اللہ علیہ دے حوالے نال عملاں دیاں تن قسمیں طلاعات، معاصی تے مباحات دا ذکر کیتا اے۔ دُنیاوی کماں وچ نیت دا ثواب وی مولانا روم دی منثوی دی حکایت دے ذریعے نال گل کیتی اے نالے مسلم شریف دی حدیث جہوں حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے

روایت کیتا پئی روز قیامت اللہ تعالیٰ سبھناں توں پہلاں جس آدمی دا حساب کتاب کرے گا اوہنوں اینیاں ساریاں نعمتاں یاد کروان توں بعد پچھیا جائے گا توں میرے لئی کیہ کیتا؟ اوہ اپنی جانی قربانی دی گل کرے گا اللہ آکھن گے توں بہادر اکھوان لئی ایہہ کم کیتا سی ایسے طرح عالم، عمل دی ریاکاری تے علمی تکبر پاروں تے سخی دا دکھا کے سخاوت کرن پاروں انجام وی جہنم دی اک ای ہووے گا۔ ایسے طرح نیت دے حوالے نال مختلف حکایتاں تے اقوال درج کردیاں چنگے عمل لئی چنگی نیت نوں ضروری قرار دتا اے۔ ایس طرح پروفیسر صاحب ہوراں ایس حدیث بارے ویہہ 20 صفحیاں وچ گل مکائی اے آخر تے حواشی تے حوالے دی درج کیتے نیں۔

ایس طرح ”چالھی حدیثاں“ دے مجموعے دیاں سبھ حدیثاں دی تشریح تے توضیح بڑے عالمانہ تے فاضلانہ رنگ وچ کیتی گئی اے دین تے شریعت وچ ورتے جان والے الفاظ تے اصطلاحواں دی وضاحت، حدیث مبارکہ دی روایت کرن والے راویاں بارے چھان پھٹک غرض ہر حوالے نال گل نوں معتبر تے مستند بنان دا پر بندھ کیتا گیا اے۔ اسیں دیکھنے آں پئی پروفیسر شبیر حسین ہوراں ”چالھی حدیثاں“ دے سرنادیں پٹھ حدیث مبارکہ دی تشریح تے وضاحت لئی بڑا تفصیلی کم کردتا اے جیہڑا سینکڑے صفحیاں اُتے مشتمل اے۔ مصادر تے منابع دے حوالے نال وی ایہہ کم ڈاڈا اہم تے معتبر اے۔ ہن ساڈی اکوآس تے سدھراے پئی اوہناں دی ایہہ کوشش و کاوش طباعت دے مرحلیاں توں گذر کے بہت جلد ساڈے سبھ وچ آوے۔

ایس طرح اسیں ایہہ اندازہ لاسکے آں پئی ”اربعین“، ”چالیس احادیث“، یا پنجابی وچ ”چہل حدیث“، یا ”چالھی حدیثاں“ دی روایت مڈھ توں لیکے ہن تیکر جاری و ساری اے جدوں تیکر عامتہ الناس نوں حدیث مبارکہ توں استفادہ کرن دی لوڑ محسوس ہووے گی عام طور تے عمل وچ راہنمائی لئی لوک احادیث مبارکہ دے مختصر مجموعے ”چہل حدیث“ نوں ضرور دکھ سامنے رکھن گے تاں نجے رسول کریم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے فرمان مبارک دی تعمیل وی ہو جائے جیہدے وچ اوہناں چالی حدیثاں یاد کرن، یاد کروان تے اگے لوکاں تیکر اپڑان دی پریرنا دتی اے۔ نالے لوکاں دے عقائد و اعمال دی اصلاح وی ہو جائے۔

### حواشی:

- ۱۔ بشیر حسین ناظم، مضمون ”تراجم“، مشمولہ پنجابی زبان اور اس کی مختصر تاریخ، مرتبہ: ڈاکٹر انعام الحق جاوید، (اسلام آباد: مقتدرہ قومی زبان، ۱۹۹۷ء)، ص: ۴۲۴
- ۲۔ ایضاً، ص: ۴۲۸
- ۳۔ محمد اسحاق بھٹی، تذکرہ مولانا غلام رسول قلعوی، قلعہ میہاں سنگھ (گوجرانوالہ): (مولانا غلام رسول ویلفیئر و سوسائٹی، ۲۰۱۲ء)، ص: ۵۰۱-۵۰۲

- ۴۔ ریاض احمد شاد، (ڈاکٹر)، ”صدیق لالی دتی حیاتی تے شاعری وچ اسلامی رنگ“، مجلہ کھوج (پندرھویں صدی ہجری نمبر)، (لاہور: شعبہ پنجابی، پنجاب یونیورسٹی)، ص: ۶۰
- ۵۔ ایہہ مضمون شاید ڈاکٹر ریاض احمد شاد ہوراں دی پی ایچ۔ ڈی ڈگری دے حصول توں پہلاں دا اے ایس لئی حوالے وچ بریکٹ وچ ڈاکٹر لکھیا اے۔
- ۶۔ محمد اسحاق بھٹی، تذکرہ مولانا مسیحی الدین لکھوی، حالات، خدمات، خاندان، (لاہور: مکتبہ اسلامیہ، ۲۰۱۵ء)، ص: ۱۱۶
- ۷۔ بحوالہ ڈاکٹر شہباز ملک، پنجابی کتابیات، اسلام آباد: (اکادمی ادبیات پاکستان، ۱۹۹۱ء، اندراج نمبر ۷۳۰۸)، ص: ۴۳۵
- ۸۔ محمد صدیق فاروقی، چہل حدیث فاروقی، (فیروز پور انڈیا: فیض بخش سٹیم پریس، ۱۹۰۸ء)، ص: ۱
- ۹۔ ایضاً، ص: ۲
- ۱۰۔ ایضاً، ص: ۲
- ۱۱۔ ایضاً، ص: ۳
- ۱۲۔ ایضاً، ص: ۴
- ۱۳۔ ایضاً، ص: ۵
- ۱۴۔ ایضاً، ص: ۶
- ۱۵۔ ایضاً، ص: ۷
- ۱۶۔ ایضاً، ص: ۱۱
- ۱۷۔ ایضاً، ص: ۱۴
- ۱۸۔ ایضاً، ص: ۱۵
- ۱۹۔ ایضاً، ص: ۱۶
- ۲۰۔ ایضاً، ص: ۱۷
- ۲۱۔ ایضاً، ص: ۱۹
- ۲۲۔ ایضاً، ص: ۲۵
- ۲۳۔ ایضاً، ص: ۲۷
- ۲۴۔ ایضاً، ص: ۲۸
- ۲۵۔ ایضاً، ص: ۳۵
- ۲۶۔ ایضاً، ص: ۳۷

- ۲۷۔ ایضاً، ص: ۱۷  
 ۲۸۔ ایضاً، ص: ۴۱  
 ۲۹۔ ایضاً، ص: ۴۵-۴۶  
 ۳۰۔ ایضاً، ص: ۴۸  
 ۳۱۔ ایضاً، ص: ۳۳  
 ۳۲۔ امین خیال، مٹھڑے نے بول، ایضاً، ص: ۲  
 ۳۳۔ ایضاً، ص: ۱۰  
 ۳۴۔ ایضاً، ص: ۲۸  
 ۳۵۔ ایضاً، ص: ۳۹  
 ۳۶۔ شبیر حسین، پروفیسر، چالھی حدیثاں، (لاہور: تصور پبلشرز، (زیر طبع)، ص: ۲۷  
 ۳۷۔ ایضاً، ص: ۲۸  
 ۳۸۔ ایضاً، ص:

### مآخذ:

- ۱۔ بھٹی، محمد اسحاق، تذکرہ مولانا غلام رسول قلعوی، قلعہ میہاں سنگھ (گوجرانوالہ): مولانا غلام رسول ویلفیئر سوسائٹی، ۲۰۱۲ء۔
- ۲۔ ریاض احمد شاد، (ڈاکٹر)، ”صدیق لالی دتی حیاتی تے شاعری وچ اسلامی رنگ“، مجلہ کھوج (پندرھویں صدی ہجری نمبر)، لاہور: شعبہ پنجابی، پنجاب یونیورسٹی۔
- ۳۔ شبیر حسین، پروفیسر، چالھی حدیثاں، لاہور: تصور پبلشرز، (زیر طبع)۔
- ۴۔ شہباز ملک، ڈاکٹر، پنجابی کتابیات، اسلام آباد: اکادمی ادبیات پاکستان، ۱۹۹۱ء۔
- ۵۔ فاروقی، محمد صدیق، چہل حدیث فاروقی، فیروز پور انڈیا: فیض بخش سٹیم پریس، ۱۹۰۸ء۔
- ۶۔ ناظم، بشیر حسین، مضمون ”تراجم“، مضمولہ پنجابی زبان اور اس کی مختصر تاریخ، مرتبہ: ڈاکٹر انعام الحق جاوید، اسلام آباد: مقتدرہ قومی زبان، ۱۹۹۷ء۔